Marian SZCZEPANIAK

CZECHOSŁOWACJA W LATACH 1989 - 1992. OD „AKSAMITNEJ REWOLUCJI" DO „AKSAMITNEGO" ROZPADU FEDERACJI

Uwagi wstępne

Model socjalizmu czechosłowackiego ukształtowany po „Praskiej Wiośnie" 1968 r. odznaczał się stosunkowo wysokim poziomem życia przy równoczesnych poważnych ograniczeniach praw politycznych i wolności obywatelskich. Reżym Gustava Husaka i Milosza Jakesza trzymał społeczeństwo twardą ręką. Działalność opozycji była ściśle kontrolowana, a jej czołowi działacze represjonowani. Toteż Czechosłowacja była jednym z ostatnich państw bloku radzieckiego, przez które przetoczyła się fala „Jesieni Ludów" 1989 r. Równocześnie jednak w Czechosłowacji proces oddawania władzy przez partię komunistyczną i przejmowania jej przez siły opozycyjne przebiegał szybko i nadzwyczaj łagodnie. Charakter tego procesu należycie odzwierciedla określenie „aksamitna rewolucja" autorstwa Vaclava Havla. Owo „aksamitne" przejęcie władzy przez opozycję jest pierwszą cechą specyficzną transformacji ustrojowej Czechosłowacji. Drugą cechą specyficzną tej transformacji jest – nie oczekiwany wcześniej – pokojowy, „cywilizowany" rozpad federacji czechosłowackiej. Cecha ta – w porównaniu z konsekwencjami rozpadu federacji radzieckiej i jugosłowiańskiej – ma wartość modelową.

Artykuł niniejszy dotyczy przebudowy ustroju politycznego Czechosłowacji zapoczątkowanej „aksamitną rewolucją" i zakończonej rozpadem federacji, który formalnie nastąpił 31 grudnia 1992 r. – odtąd dalsze procesy ustrojowe dokonują się już w dwóch odrębnych państwach. W artykule uwzględniamy rozwój opozycji politycznej w okresie 1968 - 1989, przełom listopadowy 1989 r., proces dekomunizacji i demokratyzacji życia politycznego, kształtowanie się pluralistycznego systemu partyjnego, pierwsze i drugie wybory parlamentarne oraz przebieg rozpadu federacji. Problematyka reformowania gospodarki – ze względu na szczupłe ramy artykułu – została zaledwie zasygnalizowana. Całkowicie pominęliśmy politykę zagraniczną oraz kwestie mniejszości narodowych i opinii publicznej. W artykule zostały wykorzystane podstawowe dokumenty (petycja „Kilka Zdań", zasady Forum Obywatelskiego „Czego chcemy", ustawa o partiach politycznych z 23 I 1990 r. i. in.), piśmiennictwo naukowe, dokumentacja PAP oraz bieżące

informacje i publicystyka „Gazety Wyborczej", „Rzeczpospolitej", „Trybuny" i tygodnika „Polityka".

1. Opozycja polityczna

W styczniu 1968 r. ekipa partyjnych reformotorów z Aleksandrem Dubczekiem na czele rozpoczęła proces odchodzenia od doktrynalnego komunizmu. Podjęła budowę „socjalizmu z ludzką twarzą". Spowodowało to interwencję Układu Warszawskiego 21 sierpnia 1968 r., która zapoczątkowała „normalizację", tj. odwrót od podjętych reform i masowe czystki w aparacie państwowym i partyjnym wszystkich szczebli. Na interwencję i „normalizację" społeczeństwo zareagowało masowymi demonstracjami, a dobry był każdy pretekst: 28 października – rocznica odzyskania niepodległości, 7 listopada – rocznica rewolucji październikowej, 28 marca 1969 r. – zwycięstwo zespołu CSRS nad zespołem ZSRR na hokejowych mistrzostwach świata. W demonstracjach uczestniczyły dziesiątki tysięcy mieszkańców miast. W Pradze w pogrzebie studenta Jana Palacha, który w proteście przeciw interwencji i „normalizacji" dokonał 16 stycznia 1969 r. aktu samospalenia, wzięło udział około pół miliona osób. „Statek powoli tonął – pisał V. Havel – ale pasażerom wolno było krzyczeć, że tonie". Wolność owego krzyku ustała w pierwszą rocznicę interwencji w Czechosłowacji, kiedy to w Pradze i Brnie demonstracje zostały brutalnie spacyfikowane[1].

Protestujący, w szczególności studenci i robotnicy, domagali się gwarancji praw obywatelskich, zniesienia cenzury, ustanowienia samorządu robotniczego w zakładach pracy i wycofania obcych wojsk. W pierwszą rocznicę akcji Układu Warszawskiego grupa intelektualistów wystosowała do władz państwowych oświadczenie potępiające interwencję zbrojną, „normalizację" i represjonowanie związków studenckich. W grudniu 1969 r. parlament uchwalił ustawę rozszerzającą zakres przestępstw politycznych i zaostrzającą kary za te przestępstwa. Ustawa wprowadziła przyspieszony tryb rozpoznawania spraw przez sądy. W latach 1969 - 1970 za przestępstwa przeciwko interesom państwa skazano 2518 osób, a za poniżanie autorytetu władz i funkcjononariuszy państwowych 9922 osoby.

Pierwszym ugrupowaniem opozycyjnym była zawiązana w 1969 r. Rewolucyjna Partia Socjalistyczna wywodząca się z powstałego rok wcześniej lewackiego Ruchu Młodzieży Rewolucyjnej. W 1970 r. ugrupowania opozycyjne utworzyli działacze KPCz wykluczeni z partii w procesie „normalizacji". Spośród pięciu takich ugrupowań najdłużej – do 1973 r. – przetrwał Socjalistyczny Ruch Obywateli Czechosłowacji. Ruch określał siebie jako platformę współpracy sił pragnących kontynuować reformatorskie działania komunistów z okresu „Praskiej Wiosny". Jego czołowi działacze w 1972 r. zostali skazani na kilkuletnie więzienie.

[1] Punkt ten oparty jest w znacznej mierze na publikacjach **M. Pernala**, „Nieznormalizowani". Opozycja polityczna w Czechosłowacji w latach 1968 - 1977, „Więź" 1993, nr 2, s. 29 - 43, oraz Karta 77, „Więź" 1990, nr 1, s. 52 - 57.

Płaszczyzną umożliwiającą krystalizację opozycji niekomunistycznej stał się niezależny ruch wydawniczy. W roku 1973 powstało wydawnictwo „Petlice" („Skobel"), a w roku 1975 – „Expedice". Pierwsze publikowało książki autorów czeskich i słowackich, których nazwiska znalazły się na indeksie cenzury, drugie – przekłady beletrystyki i eseistyki nie znajdujące się w obiegu oficjalnym. Poważną rolę w uruchomieniu obu wydawnictw odegrał V. Havel. Dnia 8 kwietnia 1975 r. Havel wystosował list do prezydenta CSRS i przywódcy KPCz G. Husaka, w którym m.in. wskazał, że władze stworzyły system oparty na strachu i apatii, wpędzający ludzi w przyziemną sferę troski o materialną egzystencję i promujący dwulicowość jako naczelną zasadę w kontaktach międzyludzkich[2]. W rezultacie w ostatnich dniach kwietnia 1975 r. Służba Bezpieczeństwa dokonała rewizji w dziesiątkach mieszkań znanych z niezależnych poglądów pisarzy, publicystów i naukowców, konfiskując notatki, maszynopisy i książki.

Do konsolidacji opozycji czechosłowackiej przyczyniły się procesy członków zespołów rockowych, które odbyły się latem 1976 r. w Pradze i Pilznie. Zarzucono im wulgarność tekstów oraz nihilizm, dekadencję i klerykalizm. Procesy wzbudziły duże zainteresowanie w kraju i za granicą. W Czechosłowacji procesy skupiły uwagę wszystkich środowisk zainteresowanych obroną ideałów i zasad demokracji. Kontakty nawiązane podczas procesów przez przedstawicieli środowisk przeciwnych postępom „normalizacji" – różnych profesji i różnych orientacji ideowych – zaowocowały trzema spotkaniami, jakie jesienią 1976 r. odbyli: pisarze Vaclav Havel, Ludwik Vaculik i Pavel Kohout, „rewolucyjny socjalista" Peter Uhl, byli działacze komunistyczni Zdenek Mlynarz i Jirzi Hajek oraz filozof katolicki Jirzi Nemec. Dnia 1 stycznia 1977 r. ogłosili oni „Oświadczenie Karty 77", które jeszcze w grudniu podpisało pierwszych 240 sygnatariuszy ruchu. Pierwszymi rzecznikami Karty zostali prof. Jan Patoczka, J. Hajak i V. Havel. Represje wobec rzeczników sprawiły, że stale trzeba było powoływać nowych; do końca 1989 r. w charakterze rzeczników wystąpiło łącznie 30 osób. Na skutek prześladowań około 300 - 400 sygnatariuszy Karty wyemigrowało z kraju.

„Oświadczenie", nawiązując do Międzynarodowych Paktów Praw Obywatelskich i Politycznych przyjętych przez KBWE (CSRS ratyfikowała je w 1976 r.) i konstatując, że Pakty są w Czechosłowacji nagminnie gwałcone, stwierdzało: „Karta 77 jest wolnym, nieformalnym i otwartym środowiskiem ludzi o różnych przekonaniach, wyznaniach i zawodach, których łączy wola wspólnego i indywidualnego dążenia do respektowania praw człowieka i obywatela w naszym kraju i na świecie"[3]. Karta 77 nie była organizacją, nie miała statutu, stałych organów ani członkostwa. O przynależności do ruchu rozstrzygało przyjęcie jego założeń, poparcie i uczestnictwo w pracach.

Ruch koncentrował się na naruszeniach praw człowieka i ich dokumentowaniu. Opracował około 340 dokumentów (oświadczeń, protestów, wniosków, stano-

[2] Cyt. za **M. Pernal**, „Nieznormalizowani", s. 40.

[3] Cyt. za **M. Pernal**, Karta 77, s. 54.

wisk), w tej liczbie wszechstronne i wnikliwe analizy dotyczące stanu gospodarki, ograniczania swobód religijnych i wolności słowa, prześladowania mniejszości narodowych, sytuacji w więziennictwie, ochrony środowiska, stanu szkolnictwa i nauki. Do ważnych należały opracowania „Prawo do historii" i „Prawo do informacji" oraz zbiory wypowiedzi „Karta 77 o pokoju" i „O odpowiedzialności w polityce i za politykę". W listopadzie 1977 r. rozpoczął prace – jako grupa robocza Karty 77 – Komitet Obrony Niesprawiedliwie Prześladowanych. Komitet gromadził i upowszechniał – w specjalnym biuletynie – informacje o osobach represjonowanych; do jesieni 1989 r. ukazało się blisko 1000 numerów tego biuletynu. W październiku 1979 r. paru czołowych działaczy Komitetu, w tym V. Havel, zostało skazanych na kilkuletnie więzienie. Od sierpnia 1978 r. działacze Karty utrzymywali kontakty z kierownictwem polskiego KOR. W lutym 1984 r. podpisany został wspólny dokument domagający się zwolnienia więźniów politycznych w obu krajach.

Karta 77 wywarła decydujący wpływ na kształtowanie się opozycji politycznej w Czechosłowacji w latach 1977 - 1989. W tym okresie powstały następujące ugrupowania alternatywne: Ruch Swobód Obywatelskich, Niezależny Związek Pacyfistów, Czechosłowacki Komitet Helsiński, Związek Przyjaciół USA, Dzieci Czech, Klub „Odrodzenie", Pokojowy Klub Johna Lennona.

W Europie Środkowej rok 1989 rozpoczął się obradami „okrągłego stołu" w Polsce i falą „odwilży" na Węgrzech. W ZSRR następowały zmiany wewnętrzne spowodowane proklamowaną przez Michaiła Gorbaczowa polityką przebudowy i jawności. Ośmieliło to i zachęciło do działania czechosłowackie grupy opozycyjne z Kartą 77 na czele. Z ich inicjatywy w dniach 15 - 22 stycznia doszło w Pradze do masowych demonstracji z okazji 20 rocznicy śmierci Jana Palacha. Do akcji wprowadzone zostały specjalne jednostki policji z armatkami wodnymi i psami. Setki demonstrantów aresztowano, dziesiątki raniono. Kardynał Frantiszek Tomaszek wystosował list do premiera Ladislava Adamca, w którym stwierdził, że „brutalna przemoc nie może zdławić słusznego pragnienia obywateli życia w wolności, które to pragnienie stało się faktem w wieku XX"[4].

Dnia 29 czerwca 1989 r. Karta 77 ogłosiła adresowaną do władz państwowych petycję „Kilka Zdań". Petycja przestrzegała przed niebezpieczeństwem otwartego kryzysu. Apelowała o gruntowne zmiany systemu (m.in. nowa konstytucja, reforma gospodarcza). Powinna je poprzedzać wolna i demokratyczna dyskusja, a jej warunkami są: 1) zwolnienie więźniów politycznych, 2) przestrzeganie wolności zgromadzeń, 3) przestrzeganie prawa koalicji, 4) zniesienie cenzury, 5) gwarancje wolności wyznania, 6) ujawnienie opinii publicznej realizowanych inwestycji, szkodliwych dla środowiska przyrodniczego, 7) rewizja oficjalnych ocen na temat lat pięćdziesiątych, „Praskiej Wiosny", interwencji Układu Warszawskiego i późniejszej „normalizacji". Petycja wzywała rząd, by uznał, że rzeczywisty dialog społeczny jest jedynym wyjściem ze ślepego zaułka, w którym znajduje się Cze-

[4] „Die Presse" z 25 I 1989 (cyt. za Jesień Ludów. „Zeszyty Dokumentacyjne PAP" 1990, nr 2 - 3, s. 145).

chosłowacja[5]. Petycję podpisało ponad 20 tys. osób, w tym wielu intelektualistów i robotników, którzy dotychczas odmawiali politycznego angażowania się.

Kolejne fale masowych demonstracji nastąpiły 21 sierpnia i 29 października 1989 r. – pierwsza z okazji 21 rocznicy interwencji Układu Warszawskiego, druga z okazji 71 rocznicy odzyskania niepodległości. Demonstrowali mieszkańcy Pragi, Brna, Ołomuńca, Gottwaldowa, Bratysławy i Ostrawy. W obu przypadkach interweniowała policja, zatrzymując ponad 700 osób. Władze stanowczo odrzucały możliwość dialogu z opozycją, jak było to w Polsce i na Węgrzech. Sekretarz KC KPCz Jozef Lenart w wywiadzie dla „Rudeho Prava" (19 X) stwierdził: „Ci, którzy proponują nam rozmowy przy różnych okrągłych stołach, reprezentują jedynie interesy własne lub obce, często antypatriotyczne, reakcyjne i konserwatywne. Chcieliby decydować o społeczeństwie poza jego plecami, w zamkniętych gabinetach. Byłoby to sprzeczne z interesem ludu"[6]. Faktycznie jednak władze od stycznia 1989 r. starały się nawiązać dialog z opozycją za pośrednictwem Komitetu Pokoju oraz utworzonego 10 grudnia 1988 r. Komitetu Praw Człowieka.

2. „Aksamitna rewolucja"

Rozpoczęła ją w Pradze 17 listopada 1989 r. legalna 50-tysięczna manifestacja uliczna dla uczczenia 50 rocznicy zastrzelenia przez Niemców studenta Jana Opletala. Przekształciła się ona w demonstrację protestującą przeciwko systemowi polityczno-ustrojowemu CSRS. W tym czasie Polska miała już niekomunistyczny rząd, na Węgrzech rozwiązano partię komunistyczną WSPR, w NRD obalono Ericha Honeckera (18 X) oraz berliński mur (9 XI), w Bułgarii ustąpił Todor Żiwkow (10 XI). Toteż brutalna akcja policji przeciwko monifestantom spowodowała 10-dniową, olbrzymią falę demonstracji, wpierw w Pradze, a następnie w całej Czechosłowacji. Demonstrujący domagali się wolnych wyborów, pluralizmu partyjnego, radykalnych reform oraz ustąpienia sekretarza generalnego KC KPCz Milosza Jakesza i I sekretarza praskiej organizacji partyjnej Miroslava Sztiepana. Na wiecach przemawiali Vaclav Havel i Aleksander Dubczek. Uwieńczeniem fali demonstracji był dwugodzinny strajk generalny w dniu 27 listopada. Po 17 listopada policja nie interweniowała[7].

Dnia 19 listopada powstało w Pradze Forum Obywatelskie (Obczanske Forum – OF) – ruch skupiający ugrupowania niezależne. W skład Forum weszły: Karta 77, Czechosłowacki Komitet Helsiński, Ruch Swobód Obywatelskich, Klub „Odrodzenie", Komitet Obrony Niesprawiedliwie Prześladowanych i inne organizacje. Odpowiednikiem Forum na Słowacji stało się założone 20 listopada w Bratysławie Społeczeństwo przeciwko Przemocy (Verejnost proti nasiliu – VPN).

---

[5] „Frankfurter Allgemeine Zeitung" z 11 VII 1989 (cyt. za Jesień Ludów, s. 174 - 175).

[6] Jesień Ludów, s. 212.

[7] Kronika wydarzeń w Czechosłowacji, w: Jesień Ludów, s. 212 - 215.

Dnia 29 listopada przedstawiciele obu ruchów po spotkaniu w Bratysławie ogłosili komunikat stwierdzający, że OF i VPN uważają się wzajemnie za „suwerennych i reprezentatywnych przedstawicieli ruchu czeskiego i słowackiego i współpracują na zasadach partnerstwa, wypływającego z identycznych celów": zmiany Czechosłowacji w demokratyczną federację, w której Czesi i Słowacy wspólnie z innymi narodami będą żyć we wzajemnej przyjaźni i porozumieniu[8].

Dnia 27 listopada opublikowane zostały cele programowe Forum Obywatelskiego „Czego chcemy". Dokument stwierdzał, że kraj znalazł się w stanie głębokiego kryzysu systemowego spowodowanego zmonopolizowaniem władzy w rękach niewielkiej grupy rządzącej. Niezbędna jest zmiana systemu. Wymaga ona zmian w następujących podstawowych dziedzinach:

1) Prawo. Republika Czechosłowacka musi być praworządnym państwem demokratycznym. W tym duchu musi zostać opracowana nowa konstytucja, którą powinno uchwalić nowo wybrane Zgromadzenie Ustawodawcze. Z nową konstytucją musi być zharmonizowany system prawny.

2) System polityczny. By umożliwić rzeczywisty udział obywateli w kierowaniu sprawami publicznymi, a równocześnie stworzyć zaporę przeciw nadużywaniu władzy, trzeba stworzyć od nowa lub odbudować instytucje i mechanizmy demokratyczne. KPCz musi zrezygnować z monopolu władzy. Partie polityczne muszą być równouprawnione. Republika, zachowując zasadę struktury federalnej, ma być równoprawnym związkiem Czechów i Słowaków.

3) Polityka zagraniczna. Republika powinna ponownie zająć godne miejsce w Europie i świecie. Idei włączenia do wspólnoty europejskiej trzeba podporządkować politykę wobec partnerów w Układzie Warszawskim i RWPG. Należy zweryfikować umowy międzynarodowe, których motywem były wygórowane ambicje przywódców państwa.

4) Gospodarka narodowa. Dotychczasowego systemu gospodarczego nie da się skorygować. Musi powstać rozwinięty rynek. Zapewni go rzeczywista konkurencja różnych typów własności oraz otwieranie się gospodarki na świat. Państwo będzie zapewniać jednakowe dla wszystkich warunki gospodarowania i prowadzić makroekonomiczną politykę regulacyjną przeciwdziałającą inflacji, wzrostowi zadłużenia i grożącemu bezrobociu. Zagwarantuje też niezbędne minimum usług publicznych oraz ochronę środowiska naturalnego.

5) Sprawiedliwość społeczna. Każdy powinien mieć jednakowe warunki i jednakowe szanse. Czechosłowacja musi być jednak krajem sprawiedliwości społecznej, w którym ludzie otrzymują pomoc na starość, w chorobie i trudnych sytuacjach życiowych. W tej pomocy mogą uczestniczyć kościoły, gminy, przedsiębiorstwa i organizacje.

6) Środowisko naturalne. Konieczna jest naprawa szkód poczynionych w przyrodzie w ostatnich dziesięcioleciach. System ochrony środowiska musi też zapo-

[8] Ibidem, s. 216.

biegać dalszym szkodom. Gospodarkę trzeba przeorientować na nieszkodliwe surowce i źródła energii.

7) Kultura. Musi zostać uwolniona od wszelkiej ideologii i przezwyciężyć sztuczne oderwanie od kultury światowej. Musi uzyskać szerokie możliwości kontaktu z odbiorcami. Nauka powinna odzyskać wysoką pozycję w społeczeństwie. Szkolnictwo powinno być zdemokratyzowane, a państwo – pozbawione monopolu w dziedzinie kształcenia[9].

Kontakty premiera rządu federalnego L. Adamca z przedstawicielami Forum zostały nawiązane 21 listopada, faktyczne zaś rozmowy rozpoczęły się 28 listopada i dotyczyły w pierwszej kolejności zasadniczych zmian w składzie rządu federalnego oraz wniesienia pod obrady Zgromadzenia projektów ustaw gwarantujących pluralizm polityczny oraz dezideologizację kultury i nauki. Nie przyniosły one spodziewanych wyników. Toteż z inicjatywy Forum uruchomiony został „okrągły stół" z udziałem przedstawicieli wszystkich sił politycznych Czechosłowacji. Obrady zostały zapoczątkowane 8 - 9 grudnia. Ich tematem były możliwości wyprowadzenia kraju z kryzysu. Za podstawowy warunek uznano utworzenie nowego, koalicyjnego rządu. W rezultacie negocjacji powstał 21-osobowy rząd porozumienia narodowego z premierem Marianem Czalfą (10 członków KPCz, po 2 członków Czechosłowackiej Partii Socjalistycznej i Czechosłowackiej Partii Ludowej oraz 7 bezpartyjnych).

Obrady „okrągłego stołu" odbywały się w kilku rundach do wiosny 1990 r. Ich celem było wcielenie w życie zasad programowych Forum. W rezultacie uzgodnień – pod naciskiem Forum i groźbą strajku generalnego – w ciągu kilku tygodni nastąpiły zasadnicze zmiany w obsadzie kluczowych stanowisk państwowych. Dnia 10 grudnia zmuszony został do rezygnacji z funkcji prezydenta G. Husak. Dnia 28 grudnia nowym przewodniczącym Zgromadzenia Federalnego wybrany został A. Dubczek. Zgromadzenie 29 grudnia wybrało V. Havla na prezydenta Czechosłowacji. Zmiany objęły także kluczowe funkcje w parlamentach i rządach obu republik.

W pierwszych miesiącach 1990 r. w życiu politycznym CSRS dominowały następujące procesy[10]:

1) Stopniowo degradowana była ranga KPCz – głównej siły politycznej dotychczasowego systemu. Uchwałę w sprawie wykreślenia z konstytucji punktu mówiącego o przewodniej roli KPCz i o marksizmie-leninizmie jako ideologii państwowej podjęło 29 listopada 1989 r. jeszcze „komunistyczne" Zgromadzenie Federalne. W pierwszych dniach stycznia 1990 r. uzgodniono przy „okrągłym stole", że przewaga posłów z KPCz w Zgromadzeniu zostanie zlikwidowana do końca tego miesiąca. Dnia 12 stycznia 1990 r. Komitet Centralny KPCz zadecydował

---

[9] Cały dokument w: Jesień Ludów, s. 176 - 179.

[10] W tym fragmencie zostały wykorzystane: Jesień Ludów, s. 190 - 198 (Partie polityczne i ruchy społeczne w Czechosłowacji) i 218 - 221 (Kronika wydarzeń w Czechosłowacji); **E. Centkowska**, Jesień Ludów '89. Kalendarium wydarzeń, Warszawa 1992, s. 41 - 48 i 94 - 109, a także bieżące informacje prasowe.

o wycofaniu 90 swoich posłów z obu izb Zgromadzenia. Na mocy ustawy z 23 stycznia o odwoływaniu i wyborze nowych posłów dnia 30 stycznia Izba Ludowa dokooptowała do swego składu 75, a Izba Narodów 45 nowych posłów. Byli to w zdecydowanej większości członkowie OF i VPN, a w pewnej części – członkowie „starych" i nowo zarejestrowanych partii politycznych. W porozumieniu z kierownictwem KPCz podobnej „operacji" dokonała Czeska Rada Narodowa (7 II) i Słowacka Rada Narodowa (9 II i 1 III). W rezultacie w Zgromadzeniu Federalnym i w parlamentach republikańskich reprezentanci KPCz znaleźli się w mniejszości. Ustąpili także należący do KPCz premierzy rządów republikańskich (premier rządu federalnego M. Czalfa wystąpił z KPCz) i znaczna część ministrów wszystkich trzech rządów. Niektórzy uczynili to pod zarzutem współpracy ze Służbą Bezpieczeństwa. Ich miejsce zajęli nowi, zwykle dotychczasowi opozycjoniści.

2) Upadkowi hegemonii KPCz towarzyszył proces narodzin pluralistycznego systemu partyjnego. Nowe partie zaczęły tworzyć się już od jesieni 1989 r. Z bardziej znaczących były to: Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna (Krestiansko-demokraticka strana – KDS), Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny (Krestianskodemokraticke hnutie – KDH), Obywatelski Sojusz Demokratyczny (Obczanska demokraticka aliance – ODA), Ruch na rzecz Demokracji Samorządowej – Stowarzyszenie dla Moraw i Śląska (Hnuti za samospravnou demokracii – Spolecznost pro Moravu a Slezsko – HSD-SMS), Partia Rolnicza (Zemiedielska strana – ZS), Partia Zielonych (Strana zelenych – SZ), Słowacka Partia Narodowa (Slovenska narodna strana – SNS) i Węgierski Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny (Madiarske Krestianskodemokraticke hnutie – MKDH). Niektóre, jak Czechosłowacka Socjaldemokracja (Czeskoslovenska socialni demokracie – CzSSD), reaktywowały swą działalność. Ustawa o partiach politycznych uchwalona przez Zgromadzenie Federalne 23 stycznia 1990 r. ustanowiła zasady ich zakładania i rejestracji. Stworzyła tym samym ramy formalnoprawne budowy pluralistycznego systemu partyjnego. Liczba zarejestrowanych partii politycznych rosła szybko. Według stanu z 7 lutego było ich 39. Do swych historycznych tradycji nawiązały też partie dotychczas istniejące – Czechosłowacka Partia Ludowa (Czeskoslovenska strana lidova – CzSL), Czechosłowacka Partia Socjalistyczna (Czeskoslovenska strana socialisticka – CzSS) i Partia Wolności (Strana Slobody – SSl). Uchwaliły one nowe programy i wybrały nowe władze. Komunistyczna Partia Czechosłowacji wraz ze swą słowacką częścią autonomiczną (Komunistyczną Partią Słowacji) nie rozwiązały się, jak WSPR na Węgrzech, SED w NRD czy PZPR w Polsce, lecz – mimo utraty ponad połowy stanu członków – przystosowały do aktualnych warunków, opracowując nowe programy i wybierając nowe władze. Ze swego składu usunęły działaczy skompromitowanych, w tym zwłaszcza odpowiedzialnych za „zaproszenie" w 1968 r. wojsk Układu Warszawskiego i za późniejszą „normalizację". W celu wzmocnienia swej pozycji w Republice Czeskiej KPCz zainicjowała utworzenie 31 marca 1990 r. Komunistycznej Partii Czech i Moraw (Komunisticka strana Czech a Moravy – KSCzM). Z dniem 7 lutego przestał istnieć Front Narodowy – podporządkowana KPCz struktura zrzeszająca wszystkie partie polityczne i organizacje społeczne CSRS.

Dnia 2 marca w miejsce dotychczasowego Rewolucyjnego Ruchu Związkowego utworzona została niezależna od rządu i partii politycznych konfederacja nowych związków branżowych.

3) Rozpoczęła się likwidacja instytucji dotychczasowego reżymu i dezideologizacja życia publicznego. Z dniem 1 lutego 1990 r. rozwiązana została Służba Bezpieczeństwa Państwowego; zamiast niej powołano Urząd Ochrony Konstytucji i Demokracji. Dnia 28 marca Zgromadzenie Federalne znowelizowało prawo prasowe, umożliwiając swobodne uruchamianie tytułów prasowych obywatelom Czechosłowacji i cudzoziemcom; ustawą z 10 maja zlikwidowany został Federalny Urząd Prasy i Informacji – polityczny cenzor mass mediów (cenzura faktycznie nie funkcjonowała od końca 1989 r.). Znowelizowana ustawa o prokuraturze (10 V) wykluczyła przynależność prokuratorów do partii politycznych. Zakaz taki objął również żołnierzy służby czynnej (15 III). W armii została zweryfikowana część kadry oficerskiej. Zgromadzenie Federalne 24 stycznia uchwaliło ustawę o wolności wyznania. We wszystkich szkołach wyższych zniesiony został marksizm-leninizm jako przedmiot nauczania. Zlikwidowana została część tytułów prasowych – „Życie Partii", „Teoria Socjalizmu", „Milicja Ludowa" i in. Ulicom i placom przywrócono ich historyczne nazwy.

4) Prokuratura Federalna wszczęła postępowanie przeciwko osobom odpowiedzialnym za „zaproszenie" wojsk Układu Warszawskiego i późniejszą „normalizację". Były to 22 osoby, w tym Vasil Bilak, Karel Hoffman, Alois Indra, Milosz Jakesz i in; z liczby tej ubył zmarły 18 listopada 1990 r. G. Husak oraz Viliam Szlagovicz i Antonin Kapek, którzy popełnili samobójstwa. W stan oskarżenia postawiono ponadto osoby odpowiedzialne za brutalne stłumienie przez policję manifestacji 17 listopada 1989 r. (164 osoby ranne) – M. Jakesza, M. Sztiepana, Frantiszka Kincla, gen. Bohumila Gardę i in., a także oficerów i policjantów biorących bezpośredni udział w akcji. Dwóch wyższych oficerów (płk Jirzi Becvar i płk Josef Petraczek) popełniło samobójstwa. Od marca zaczęły zapadać wyroki „za przekroczenie dozwolonych metod stosowania przymusu", tj. za bicie aresztowanych w komisariatach.

Dnia 6 marca Czeska Rada Narodowa uchwaliła nową nazwę dla czeskiego członu federacji – „Republika Czeska" zamiast dotychczasowej „Czeska Republika Socjalistyczna". Równocześnie zaproponowała nazwę całego państwa – „Republika Czechosłowacka". Słowacka Rada Narodowa postąpiła analogicznie, jednak dla całego państwa zaproponowała nazwę „Federacja Czechy-Słowacja". Obradujące w tej sprawie 30 marca Zgromadzenie Federalne odrzuciło dotychczasową nazwę państwa „Czechosłowacka Republika Socjalistyczna", uchwaliła natomiast dwie nowe oficjalne nazwy: „Czechosłowacka Republika Federacyjna" w języku czeskim oraz „Czecho-Słowacka Republika Federacyjna" w języku słowackim[11]. Wrócimy do tej sprawy na s. 54.

[11] Korespondencje **A. Jagodzińskiego**, „Gazeta Wyborcza" z 7 III, 30 III i 31 III - 1 IV 1990.

3. Od pierwszych do drugich wyborów parlamentarnych

Forum Obywatelskie od początku nalegało na jak najszybsze zorganizowanie wolnych i demokratycznych wyborów do obu izb Zgromadzenia Federalnego oraz do parlamentów obu republik. Dnia 11 stycznia 1990 r. podczas obrad „okrągłego stołu" uzgodniono podstawowe zasady ordynacji wyborczej i ustalono termin wyborów na 8 - 9 czerwca. Dnia 24 lutego Zgromadzenie uchwaliło ordynację wyborczą. Na wniosek Forum najbliższa kadencja organów przedstawicielskich, jak również kadencja prezydenta, ustalona została na okres dwuletni. Zdaniem V. Havla w ciągu dwóch lat powinno nastąpić pełne wykrystalizowanie się partii politycznych[12]. Podstawowym zadaniem parlamentów było opracowanie i uchwalenie nowej konstytucji federalnej oraz konstytucji obu republik. Nowe konstytucje miały być zwieńczeniem przebudowywanego systemu ustrojowego.

Zgodnie z ordynacją wyborczą udział w wyborach mogły wziąć partie i ruchy polityczne, które uzyskały potwierdzone podpisami poparcie co najmniej 10 tys. wyborców. Poparcie takie uzsykały i zarejestrowały swych kandydatów 23 ugrupowania; jedno z nich - Organizacja Niezawisłych Rumunów – wycofała się z wyborów. Ordynacja nie dopuszczała możliwości zgłaszania kandydatów przez nie zorganizowane grupy wyborców. Ustanawiała wybory wyłącznie proporcjonalne z klauzulą zaporową na poziomie 5%[13].

Kampania wyborcza trwała w okresie 29 kwietnia - 6 czerwca 1990 r. W programach wszystkich ugrupowań dominowały hasła powrotu do Europy, zerwania z systemem totalitarnym, pluralizmu politycznego i pluralizmu własności środków produkcji, gospodarki rynkowej, dopuszczenia kapitału zagranicznego oraz ochrony środowiska. Partie słowackie postulowały „sprawiedliwą" federację, a ugrupowania mniejszości – zagwarantowanie ich praw. KPCz akcentowała swój negatywny stosunek do niekontrolowanego bezrobocia, wyprzedaży majątku narodowego, prywatyzacji banków i zakładu ubezpieczeń, rozpadu rolniczych spółdzielni produkcyjnych oraz komercjalizacji służby zdrowia. Wszystkie ugrupowania prowadziły swe kampanie sztampowo i nudnie[14]. Dnia 24 maja z apelem do narodu wystąpili rzecznicy Karty 77, wzywając do skromności i pohamowania przed nadmiernym radykalizmem i przemocą. „Budujemy państwo praworządne, a nie tylko prawa dla niektórych – głosił apel – naszych wrogów [...] trzeba pokonać w walce politycznej"[15].

Rezultaty wyborów do Zgromadzenia Federalnego obrazuje tabela 1 (s. 48). Blisko dwie trzecie ugrupowań nie zdołało wprowadzić swych kandydatów do

---

[12] **A. Jagodziński**, Dwa lata próby, „Gazeta Wyborcza" z 4 V 1990.

[13] Jak wybierano parlamenty Węgier, NRD i Czecho-Słowacji (opracowanie na podstawie materiałów udostępnionych przez prof. S. Gebethnera), „Rzeczpospolita" z 16 IV 1991. Tutaj także dokładniejsze omówienie metody Hagenbacha-Bischoffa, według której dokonano podziału mandatów.

[14] **L. Mazan**, Pestki z czereśni, „Polityka" z 16 IV 1990.

[15] **A. Jagodziński**, Apel Karty 77, „Gazeta Wyborcza" z 25 V 1990.

Tabela 1

Wyniki wyborów 8 - 9 czerwca 1990 r. do Zgromadzenia Federalnego CSRF

Partie i ugrupowania	Izba Ludowa[a]		Izba Narodów[b]		Razem mandatów
	% głosów	liczba mandatów	% głosów	liczba mandatów	
OF i VPN	46,6	87	45,9	83	170
KPCz[c]	13,6	23	13,7	24	47
Koalicja KDS, KDH i CzSL	12,0	20	11,3	20	40
HSD-SMS	5,4	9	3,6	7	16
SNS	3,5	6	6,2	9	15
Koalicja „Wspólnota"[d]	2,8	5	2,7	7	12
Pozostałe	16,1	0	16,6	0	0
Razem	100,0	150	100,0	150	300

Objaśnienia: [a] 101 posłów z Republiki Czeskiej i 49 posłów z Republiki Słowackiej; [b] po 75 posłów z obu republik; [c] federacja Komunistycznej Partii Słowacji i KSCzM; [d] koalicja ugrupowań mniejszości etnicznych (Węgrów, Polaków i Rusinów).

Źródło: The Europa World Year Book 1992, vol. I, s. 895.

Zgromadzenia. Co najmniej 5 z nich było „ofiarami" klauzuli zaporowej, pozostałe nie miały zaplecza politycznego. Ponad 16% wyborców nie uzyskało swej reprezentacji w parlamencie federalnym. Rząd federalny z premierem M. Czalfą wyłoniła koalicja OF-VPN-KDH. Do uchwalenia nowej konstytucji federalnej niezbędna była przewaga trzech piątych, którą koalicja miała. W wyborach do Czeskiej Rady Narodowej OF zdobyło 127 mandatów, KPCz (KSCzM) 32, HSD-SMS 22 i KDU 19 (razem 200). W wyborach do Słowackiej Rady Narodowej VPN uzyskało 48 mandatów, KDH 31, KPCz (KPS) 22, SNS 22, koalicja „Wspólnota" 14, Partia Demokratyczna (Demokraticka strana – DS) 7 oraz Zieloni 6 (razem 150). Rządowi czeskiemu z Peterem Pithartem na czele wystarczyło oparcie się na OF. Rząd słowacki z premierem V. Mecziarem oparł się na koalicji VPN-KDH-DS. Dnia 5 lipca Zgromadzenie Federalne wybrało ponownie V. Havla na stanowisko prezydenta CSRF[16].

W życiu CSRF w okresie między pierwszymi a drugimi wyborami parlamentarnymi najważniejsze były dwa procesy: przebudowa ustroju gospodarczego oraz przekształcenia systemu politycznego. Natomiast wysiłki zmierzające do opracowania nowej konstytucji federalnej zakończyły się niepowodzeniem; jego konsekwencją stał się rozpad federacji, o czym będzie mowa w punkcie 4.

Główne założenia rządowego projektu reform gospodarczych zatwierdził 27 lutego 1990 r. parlament federalny w poprzednim składzie. Zakładały one stworzenie warunków dla rozwoju prywatnej przedsiębiorczości, inwestycji kapitału

[16] The Europa World Year Book 1992, vol. I, s. 595; „Gazeta Wyborcza z 29 VI i 6 VII 1990.

zagranicznego i prywatnego zakupu ziemi, redukcję wydatków wojskowych, poniechanie subsydiów dla nierentownych przedsiębiorstw oraz rezygnację z pożyczek zagranicznych. Pierwsze ustawy gospodarcze – o przedsiębiorczości prywatnej, przedsiębiorstwach państwowych i zmianach systemu podatkowego – Zgromadzenie Federalne uchwaliło już 19 kwietnia 1990 r.[17] We wrześniu 1990 r. nowo wybrane Zgromadzenie przystąpiło do kompleksowego znowelizowania starych i stworzenia nowych aktów prawnych umożliwiających przebudowę gospodarczą państwa i przejście do gospodarki rynkowej. Proces reformowania gospodarki przebiegał w warunkach recesji spowodowanej załamaniem się rynku wschodniego i rozpadem więzi kooperacyjnych wskutek likwidacji RWPG. W porównaniu z rokiem 1990 produkcja przemysłowa spadła w roku 1991 o 21%, produkcja rolna o 7%, a wartość produktu globalnego brutto o 14%; stopa inflacji wyniosła 57%. Bezrobocie objęło w tym czasie w Czechach 4,1%, a na Słowacji 11,2% osób w wieku produkcyjnym. W stosunku do roku 1991 produkcja przemysłowa i rolna spadła w roku 1992 o 12%, a wartość produktu globalnego brutto o 8,5%; stopa inflacji wyniosła 11%. Natomiast wskaźnik bezrobocia zmniejszył się w Czechach do 2,6%, a na Słowacji do 10,4%[18].

Z początkiem 1991 r. zostały zliberalizowane ceny. Wprowadzona została – w ograniczonym zakresie – wymienialność korony. Podmiotom gospodarczym zapewniono dostęp do walut wymienialnych. Zapewnione zostały warunki tworzenia spółek joint ventures. Prawnie zabezpieczony został proces prywatyzacji majątku państwowego i rozwój przedsiębiorczości prywatnej. W ciągu 1991 r. w ramach „małej prywatyzacji" sprywatyzowano ponad połowę (ok. 10 tys.) obiektów przeznaczonych do tej formy prywatyzacji (w Czechach ok. 14 tys. obiektów, na Słowacji ponad 4 tys.) o łącznej wartości około 19 mld koron. W ramach „wielkiej prywatyzacji" przeznaczono do sprywatyzowania, w dwóch turach, większość (4,5 tys.) przedsiębiorstw państwowych o łącznej wartości około 3,5 bln koron, z tego 6% metodą kuponową. Pierwsza tura tej prywatyzacji rozpoczęła się w 1992 r. Z wyznaczonych do sprzedaży 1491 przedsiębiorstw do końca roku 291 sprzedano całkowicie, a pozostałe częściowo. Ludność uzyskała 278 mln akcji, tj. 92,8% oferowanej liczby. Na podstawie tzw. ustaw restytucyjnych rozpoczęła się także reprywatyzacja drobnej własności (budynki, małe przedsiębiorstwa) skonfiskowanej w latach 1955 - 1961. Niewątpliwym sukcesem polityki gospodarczej CSRF w roku 1992 było utrzymanie niskiej inflacji, stabilnego kursu dewizowego i wyrównanego budżetu państwowego[19].

W 1991 r. nastąpiły dalsze zmiany w systemie politycznym CSRF. Przede wszystkim ukształtowała się czechosłowacka scena polityczna. Największe siły polityczne – OF i VPN – skupiające ludzi o różnych poglądach, których dotychczas łączyła głównie walka o demokratyczne oblicze państwa, uległy rozbiciu.

---

[17] „Gazeta Wyborcza" z 1 III i 21 - 22 IV 1990.

[18] Opracowanie BRH w Pradze. Poradnik dla menedżerów, wyd. Ministerstwo Współpracy Gospodarczej z Zagranicą, Warszawa 1992 oraz Sprawozdanie BRH w Pradze za 1992 rok (maszynopis).

[19] Ibidem.

Źródła rozbicia OF tkwiły przede wszystkim w różnicach zapatrywań podstawowych jego nurtów na kierunek i zakres reform gospodarczych. Tuż po wyborach, 21 czerwca 1990 r. wydzieliła się z OF Partia Liberalno-Demokratyczna (Liberalnie demokraticka strana – LDS), opowiadająca się za reformami ekonomicznymi w duchu liberalnym i przeciwna dominującej wówczas w OF koncepcji „trzeciej drogi" rozwoju gospodarczego. Narastające w OF od jesieni 1990 r. rozbieżności na tym tle doprowadziły 23 lutego 1991 r. do jego rozbicia. Korzystając z poparcia nurtu, który opowiadał się za gospodarką rynkową opartą na prywatnej własności środków produkcji oraz za ograniczeniem funkcji opiekuńczej państwa, V. Klaus – federalny minister finansów i główny twórca koncepcji reformy gospodarczej CSRF – powołał Obywatelską Partię Demokratyczną (Obczanska demokraticka strana – ODS); jej zjazd założycielski odbył się 20 - 21 kwietnia 1991 r. Drugi nurt OF – wyznający zasadę, że wprowadzaniu gospodarki rynkowej musi towarzyszyć łagodząca jej skutki społeczne polityka socjalna – powołał do życia 27 kwietnia 1991 r. Ruch Obywatelski (Obczanske hnuti – OH); jego przewodniczącym został federalny minister spraw zagranicznych Jirzi Dienstbier[20].

Inne w znacznej mierze były źródła rozbicia VPN. Od jesieni 1990 r. dominowały w nim dwa nurty różniące się stosunkiem do idei federacji czechosłowackiej. Pierwszy (Jozef Kuczerak) uznawał za konieczne równoległe radykalne reformy w Czechach i na Słowacji i – w związku z tym – kontynuowanie współpracy w ramach federacji. Drugi (V. Mecziar) za celową uznał samodzielną drogę rozwojową Słowacji. Różnice występowały również w zapatrywaniach na kierunek i zakres reformowania gospodarki. Pierwszy nurt za konieczny uznawał nieskrępowany rozwój przedsiębiorczości i ograniczenie funkcji opiekuńczej państwa. Drugi postulował podporządkowanie programu gospodarczego zapewnieniu obywatelom pełnej osłony socjalnej. Ten nurt kierowany przez V. Mecziara 6 marca 1991 r. wyłonił frakcję w VPN, która 28 kwietnia przekształciła się w Ruch na rzecz Demokratycznej Słowacji (Hnutie za demokraticke Slovensko – HZDS). Nurt profederacyjny i prawicowy VPN przekształcił się 20 października 1991 r. w Obywatelską Unię Demokratyczną (Obczianska demokraticka Unia – ODU) z Martinem Porubjakiem na czele[21].

W roku 1991 w CSRF powstało jeszcze parę partii politycznych. W Czechach 24 czerwca 1991 r. została zarejestrowana Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna (Krzestianska a demokraticka unie – KDU). Przed wyborami parlamentarnymi w 1992 r. połączyła się ona z Czechosłowacką Partią Ludową (CzSL) w KDU-CzSL. Na Słowacji w styczniu 1991 r. Komunistyczna Partia Słowacji przyjęła nazwę Partia Lewicy Demokratycznej (Strana demokratickej liavice – SDL). W marcu 1991 r. z KDH wydzielił się Słowacki Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny (Slovenske krestianskodemokraticke hnutie – SKDH). W grudniu 1991 r. została utworzona Węgierska Partia Ludowa (Madiarska liudova strana – MLS), a w styczniu

[20] **R. Morawiec**, Czecho-Słowacja, w: Europa Środkowo-Wschodnia 1991, wyd. Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1992, s. 43 - 44.

[21] Ibidem, s. 44.

BIBLIOTEKA AE Poznań

1992 r. – Węgierska Partia Obywatelska (Madiarska obczianska strana – MOS). Proces krystalizacji systemu partyjnego w CSRF odzwierciedlił się w zmianach układu sił politycznych reprezentowanych w Zgromadzeniu Federalnym i parlamentach republikańskich. Po wyborach 8 - 9 czerwca 1990 r. w Zgromadzeniu – oprócz OF i VPN – miało swe reprezentacje 6 partii politycznych, a w końcu 1991 r. ich liczba wzrosła do 15. Wpłynęło to ujemnie na funkcjonowanie Zgromadzenia, rozchwiało koalicję rządzącą i zahamowało prace rządu federalnego[22].

Zmiany systemu politycznego – oprócz krystalizacji partii politycznych – wyraziły się w powołaniu Sądu Konstytucyjnego, reorganizacji wymiaru sprawiedliwości oraz uchwaleniu Karty Praw i Swobód Obywatelskich zawierającej pełny katalog praw człowieka zgodny ze standardami międzynarodowymi. W celu „oczyszczenia" organów przedstawicielskich i urzędów państwowych z osób związanych z poprzednim systemem Zgromadzenie Federalne 9 października 1991 r. uchwaliło ustawę zakazującą na okres 5 lat pracy na określonych stanowiskach publicznych pracownikom i współpracownikom Służby Bezpieczeństwa oraz funkcjonariuszom KPCz od szczebla sekretarza powiatowego wzwyż. Ustawa, dotycząca kilku-kilkunastu tysięcy obywateli, skonfliktowała elity polityczne i opinię publiczną. Przyjęła bowiem zasadę odpowiedzialności zbiorowej. Była sprzeczna z Międzynarodowymi Paktami Praw Obywatelskich i Politycznych oraz uchwaloną wcześniej Kartą Praw i Swobód Obywatelskich. Sytuację zaostrzyła dokonana przez parlament federalny 11 grudnia 1991 r. nowelizacja kodeksu karnego, przewidująca za popieranie komunizmu, podobnie jak faszyzmu, kary od roku do pięciu lat więzienia[23].

Drugie wybory parlamentarne zostały wyznaczone na 5 - 6 czerwca 1992 r. Obowiązywała ta sama ordynacja wyborcza co w poprzednich wyborach, jednak z dwiema zasadniczymi zmianami: 1) ustanowiona została klauzula zaporowa dla koalicji (7% dla koalicji składających się z 2 lub 3 partii oraz 10% dla koalicji składających się z większej liczby partii); 2) zmieniony został sposób obliczania głosów preferencyjnych. Kampanię wyborczą zdominowały trzy problemy:

1) Kierunek reform gospodarczych. O ile na ogół były one akceptowane w Czechach, o tyle w odczuciu większości Słowaków miały charakter proczeski. Recesja znacznie bardziej dotknęła Słowację, na której terenie rozwijany był w poprzednim okresie, produkujący – pod kątem potrzeb RWPG i Układu Warszawskiego – głównie półprodukty przemysł ciężki oraz przemysł zbrojeniowy. W nowej sytuacji spadło zapotrzebowanie na ich wyroby. Reformy podjęte w 1991 r. pogłębiły trudną sytuację gospodarczą i społeczną Słowacji.

2) Realizacja ustawy dekomunizacyjnej z 9 października 1991 r. Wniosek V. Havla zmierzający do jej złagodzenia Zgromadzenie odrzuciło. W przeciwieństwie do Czech, gdzie ustawę zaczęto wcielać w życie, na Słowacji została ona przyjęta dość obojętnie, a władze wybrane 5 - 6 czerwca 1992 r. od razu zapowiedziały jej anulowanie.

---

[22] The Europa World, op. cit.; **R. Morawiec**, op. cit.

[23] **R. Morawiec**, op. cit., s. 45 - 46, 106 - 107.

Tebela 2

Wyniki wyborów 5 - 6 czerwca 1992 r. do Czeskiej Rady Narodowej

Partie i koalicje	Odsetek głosów	Liczba mandatów
Koalicja ODS-KDS	29,73	76
Blok Lewicy (koalicja KSCzM i DL)[a]	14,05	35
CzSSD	6,53	16
Unia Liberalno-Społeczna (LSU)[b]	6,52	16
KDU-CzSL	6,28	15
SPR-RSCz[c]	5,98	14
ODA	5,93	14
HSD-SMS	5,87	14
Inne	19,11	0
Razem	100,00	200

Objaśnienia: [a] DL – Lewica Demokratyczna; [b] w skład LSU wchodziły jako kolektywni członkowie: CzSS, ZS i SZ; [c] Stowarzyszenie na Rzecz Republiki – Republikańska Partia Czechosłowacji.
Źródło: Wyniki wyborów parlamentarnych w Czeskiej i Słowackiej Republice Federalnej [5 - 6 VI 1992], materiał powielony uzsykany w Ambasadzie Republiki Czeskiej w Warszawie.

Tabela 3

Wyniki wyborów 5 - 6 czerwca 1992 r. do Słowackiej Rady Narodowej

Partie i koalicje	Odsetek głosów	Liczba mandatów
HZDS	37,26	74
SDL	14,70	29
KDH	8,88	18
SNS	7,93	15
Koalicja MKDH, MLS i „Wspólnoty"[a]	7,42	14
Inne	23,81	0
Razem	100,00	150

Objaśnienie: [a] jak w tabeli 1. Źródło jak w tabeli 2.

3) Nie rozstrzygnięty czesko-słowacki spór o „konstytucyjny kształt państwa". Jego rezultatem było niewywiązanie się Zgromadzenia Federalnego z zadania uchwalenia nowej konstytucji CSRF. Dokładniej będzie o tym mowa w następnym punkcie.

W rezultacie wyborów największą liczbę mandatów w obu izbach Zgromadzenia Federalnego zdobyła czeska koalicja ODS-KDS – 85, słowacki HZDS – 57 oraz komuniści obu republik – 57 [24]. Ze względu na dalszy bieg wydarzeń ważne

[24] Wyniki wyborów parlamentarnych w Czeskiej i Słowackiej Republice Federacyjnej [5 - 6 VI 1992], materiał powielony uzyskany w Ambasadzie Republiki Czeskiej.

okazały się nie wybory do parlamentu federalnego, lecz do parlamentów republikańskich. Ich wyniki obrazują tabele 2 i 3. Rząd czeski z premierem V. Klausem skonstruowano opierając się na koalicji ODS-KDS, KDU-CzSL i ODA. Rządowi słowackiemu z premierem V. Mecziarem wystarczyło oparcie na koalicji HZDS i SNS. Premierem rządu federalnego został Jan Strasky (ODS). Vaclav Havel – wobec sprzeciwu HZDS – nie został ponownie wybrany na stanowisko prezydenta. Zgromadzenie Federalne nie wybrało głowy państwa do końca istnienia federacji. Inicjatywę w rozstrzyganiu losów państwa przejęły parlamenty i rządy republikańskie. Organy federacji stały się wobec republikańskich drugorzędne[25].

4. Rozpad federacji

Od początku istnienia Czechosłowacji Słowacy uskarżali się na dominację Czechów, na pragocentryzm. Czechy były postrzagane na Słowacji jako przeszkoda w emancypacji narodowej Słowaków. Tak było również po II wojnie światowej, mimo że rozwój gospodarczy Słowacji finansowany był w znacznej mierze z dochodów Czech. Postulat decentralizacji głoszony podczas „Praskiej Wiosny" znalazł odzwierciedlenie w ustawie konstytucyjnej z 27 października 1968 r. o powołaniu federacji czechosłowackiej. W myśl tej ustawy najwyższym organem władzy stało się dwuizbowe Zgromadzenie Federalne, a Czechy i Słowacja otrzymały własne organy ustawodawcze i rządy o określonym zakresie autonomii wewnętrznej. Wspomniana ustawa przewidywała również uchwalenie odrębnych konstytucji obu republik. Nie zostało to zrealizowane[26].

Pragnienie zaakcentowania przez Słowaków swej odrębności wyraziło się już w pierwszych dniach „aksamitnej rewolucji". Opozycja słowacka nie przyłączyła się do powstałego Forum Obywatelskiego, lecz powołała własny ruch – Społeczeństwo przeciwko Przemocy. Mimo że hasła i proklamowane cele obu ruchów były takie same, VPN nie miało tego radykalizmu i tej stanowczości, co OF. Obalaniu dotychczasowego porządku towarzyszyło w Bratysławie znacznie mniejsze napięcie, aniżeli w Pradze. Jak określił korespondent „The Times", w Bratysławie odbywała się „rewolucja apolityczna"[27].

Jednym z istotnych punktów programu VPN było stworzenie „rzeczywistej, sprawiedliwej federacji". Naciskała na to nowo powstała SNS, Macierz Słowacka i słowackie ugrupowania emigracyjne w USA i Kanadzie. Hasło to podjął również KDH. Bardzo złe wrażenie na Słowacji wywarł fakt, że V. Havel na trzeci dzień po wyborze na prezydenta skierował swe pierwsze kroki nie do Bratysławy, lecz do Berlina i Monachium (1 - 2 I 1990). Tlący się konflikt słowacko-czeski ujawnił

---

[25] Informator polityczny PAP; **T. Oleś**, Smutek po euforii. W trzy lata po aksamitnej rewolucji, „Więź" 1993, nr 2, s. 18.

[26] **T. Oleś**, op. cit., s. 10 - 11.

[27] „The Times" z 30 XI 1989 (cyt. za Jesień Ludów, s. 155).

się silnie w marcu 1990 r. Pod naciskiem reprezentacji słowackiej Zgromadzenie Federalne 30 marca przyjęło nazwę państwa „Czesko-Słowacka Republika Federacyjna" w języku słowackim (por. s. 46) jako lepiej wyrażającą równość obu członów federacji. Gdy i to nie zadowoliło radykałów słowackich, 20 kwietnia parlament poprawił oficjalną nazwę państwa ma „Czeska i Słowacka Republika Federacyjna"[28]. Słowackie dążenia do ustanowienia „sprawiedliwej federacji" umacniali autonomiści morawscy i śląscy zrzeszeni w HSD-SMS. Od stycznia 1990 r. domagali się oni autonomii, a od lipca – federacji trójczłonowej, w której Morawy i Śląsk miałyby status osobnej republiki[29].

Kwestia wzajemnych relacji obu dotychczasowych członów federacji powróciła na porządek dzienny po wyborach czerwcowych 1990 r. Nowo wybrany parlament miał bowiem opracować nową konstytucję federalną. Nowy „konstytucyjny kształt państwa" miał się wyrazić w ustanowieniu silnej federacji zakładającej istnienie silnych republik. Jednak pojęcie „silnej republiki" nieco inaczej rozumiane było w Czechach aniżeli na Słowacji. Z inicjatywy V. Mecziara odbyło się 8 - 9 sierpnia 1990 r. w Trenczianskich Tieplicjach spotkanie przedstawicieli trzech rządów (federalnego, czeskiego i słowackiego) oraz OF i VPN. Zadecydowano wstępnie, że należy jak najszybciej rozszerzyć uprawnienia władz republikańskich, pozostawiając w kompetencjach władz federalnych obronność, politykę zagraniczną, celną i podatkową, sprawy socjalne oraz tworzenie podstawowych norm prawnych. Powołanych zostało 10 komisji roboczych w celu szczegółowego ustalenia podziału kompetencji między władzami republik a federalnymi[30]. Spotkanie w Trenczianskich Tieplicjach zapoczątkowało serię kilkunastu dalszych debat rządowych w sprawie „konstytucyjnego kształtu państwa". Nadało im zarazem określony kierunek.

W drugiej połowie 1990 r. hasła emancypacji Słowacji włączyły do swych programów wszystkie znaczące siły polityczne tej republiki. Nie uwzględniały one jednak rozpadu federacji. Przyjęcia deklaracji suwerenności domagała się jedynie SNS i drobne ugrupowania nacjonalistyczne. Zapewne nie bez wpływu był tu przykład ZSRR, którego poszczególne republiki związkowe zaczęły ogłaszać deklaracje suwerenności: 11 marca – Litwa, 30 marca – Estonia, 4 maja – Łotwa, 23 czerwca – Mołdawia, 16 lipca – Ukraina, 27 lipca – Białoruś, 23 sierpnia – Turkmenia. Zaprzeczeniem ustaleń z 8 - 9 sierpnia było ustanowienie przez Słowacką Radę Nrodową na początku września funkcji ministra ds. stosunków międzynarodowych w rządzie słowackim i powierzenie jej Milanovi Kniażce. Wyrazem wzrostu tendencji nacjonalistycznych było przyjęcie przez parlament słowacki 25 października 1990 r. kontrowersyjnej – ze względu na 560-tysięczną mniejszość węgierską – ustawy stanowiącej, że na terenie całej republiki nazwy miejscowe mają mieć brzmienie słowackie, a urzędnicy nie są zobowiązani znać

[28] **A. Jagodziński**, Razem czy ..., „Gazeta Wyborcza" z 24 IV 1990.

[29] Korespondencje **A. Jagodzińskiego**, „Gazeta Wyborcza" z 12 I, 7 II i 27 VII 1990.

[30] **A. Jagodziński**, Jednak Federacja, „Gazeta Wyborcza" z 22 VIII 1990.

języka mniejszości. Ustawa nadała językowi słowackiemu rangę języka państwowego, dopuszczając możliwość używania innych języków w życiu publicznym. Nie zadowoliła ona nacjonalistów, którzy podjęli demonstracje i głodówki, domagając się wyłączności dla języka słowackiego w życiu publicznym[31].

Prace nad podziałem kompetencji między władzami federalnymi i republikańskimi delegacje rządowe ukończyły 13 listopada 1990 r. Rezultaty uzgodnień do 20 listopada zatwierdziły wszystkie trzy rządy, po czym trafiły one na forum parlamentów republikańskich. Parlament słowacki zaakceptował je, podczas gdy parlament czeski uczynił to z poprawkami. Strona słowacka zagroziła, że – jeśli Zgromadzenie nie uchwali projektu ustawy w pierwotnej wersji – uzna priorytet własnych ustaw nad federalnymi. Byłoby to równoznaczne z rozpadem CSRF. W tej sytuacji 10 grudnia prezydent V. Havel wygłosił w Zgromadzeniu dramatyczne przemówienie, wskazując na kryzys konstytucyjny i apelując do posłów o poczucie odpowiedzialności. Zgłosił projekty ustaw o referendum i Sądzie Konstytucyjnym z wnioskiem o ich natychmiastowe rozpatrzenie; zapowiedział wniesienie projektu ustawy o specjalnych uprawnieniach prezydenta. Zgromadzenie odrzuciło nadzwyczajny tryb rozpatrywania wniosków V. Havla, jednak 12 grudnia uchwaliło tzw. ustawę kompetencyjną. Ograniczyła ona kompetencje władz federalnych do obronności państwa, polityki zagranicznej i handlu zagranicznego, przemysłu paliwowo-energetycznego i wydobywczego oraz systemu walutowego i podatkowego[32].

Ustawa kompetencyjna miała znaczenie doraźne. Umożliwiła uchwalenie budżetów republik i budżetu federalnego na rok 1991 oraz zapobiegła rozpadowi federacji. Spór o „konstytucyjny kształt państwa" trwał nadal. Narada czołowych polityków obu republik zwołana przez V. Havla w lutym 1991 r. nie przyniosła rozstrzygnięć. Podjętą wówczas przez stronę słowacką ideę konfederacji odrzucali politycy czescy, przeciwstawiając jej koncepcję mocnej i sprawnej struktury państwowej, umożliwiającej dokonanie politycznej i gospodarczej przebudowy państwa. Po półtoramiesięcznych rozmowach przedstawiciele władz federalnych i republikańskich uzgodnili 17 czerwca, że parlamenty obu republik zawrą „umowę wewnątrzpaństwową", która określi zasady ustroju federacji, a zasady te będzie respektować Zgromadzenie Federalne, uchwalając nową konstytucję. Negocjacje dotyczące treści tej umowy prowadzone w okresie wrzesień – listopad przez reprezentantów parlamentów republikańskich nie dały rezultatów[33].

Strona słowacka znajdowała się cały czas pod naciskiem sił forsujących secesję Słowacji i mobilizujących w tym celu opinię publiczną. Podnietę zewnętrzną dawał im proces dezintegracji Jugosławii. Dnia 14 marca 1991 r. w 52 rocznicę proklamowania – utworzonej z woli hitlerowskich Niemiec – Republiki Słowackiej Macierz Słowacka zorganizowała w Bratysławie demonstrację domagającą

---

[31] **T. Oleś**, op. cit., s. 15; korespondencje **A. Jagodzińskiego**, „Gazeta Wyborcza" z 27 - 28 i 29 X, 31 X - 1 XI oraz 2, 6, 9, 16 i 20 XI 1990.

[32] Korespondencje **A. Jagodzińskiego**, „Gazeta Wyborcza" z 15 XI oraz 10 - 14 XII 1990.

[33] **R. Morawiec**, op. cit., s. 41 - 42.

się niezależnego państwa słowackiego. Demonstracje pod tym hasłem powtarzały się w dalszych miesiącach. Dnia 16 września premier rządu słowackiego Jan Czarnogurski i przewodniczący Słowackiej Rady Narodowej Frantiszek Mikloszko wystosowali list otwarty do prezydenta CSRF, w którym protestowali przeciwko sformułowaniu o nieprzerwanym istnieniu Czechosłowacji od 1918 r., zawartym w projekcie traktatu czechosłowacko-niemieckiego. Ich zdaniem uwzględnienia w traktacie wymaga istnienie w latach 1939 - 1945 Republiki Słowackiej uznanej przez wiele państw. Na początku września grupa polityków z V. Mecziarem na czele opublikowała dokument „Inicjatywa na Rzecz Demokratycznej Słowacji" wzywający parlament słowacki do ogłoszenia suwerenności republiki i uchwalenia „całkowicie" słowackiej konstytucji. Dnia 13 października w Bytczi odbyły się uroczystości 104 rocznicy urodzin ks. Jozefa Tiso – prezydenta Republiki Słowackiej w latach 1939 - 1945, skazanego po wojnie w Bratysławie na karę śmierci za zbrodnie wojenne i kolaborację z hitlerowskimi Niemcami[34].

Pertraktacje czesko-słowackie dotyczące ustroju federacji wywoływały rezonans na Morawach i Śląsku. Dnia 26 stycznia 1991 r. w Brnie, Ołomuńcu i Ostrawie odbyły się demonstracje przeciw dyskryminacji tych regionów. Podnoszono nadal postulat trójczłonowej struktury federacji. Istniejący system ustrojowy został poddany surowej krytyce 16 lutego na krajowym zgromadzeniu HSD-SMS. Kilka dni potem (20 II) Ruch wystąpił z koalicji rządowej[35].

Separatyzm słowacki rozbudził w Czechach tendencje antysłowackie. Ideę samodzielnego państwa czeskiego podjął zwłaszcza ODA. Orędownikiem zachowania federacji pozostawał natomiast prezydent. O jej przyszłości – zdaniem Havla – powinni zadecydować nie politycy, lecz narody. Jeśli federacja miałaby się rozpaść, powinno to nastąpić w sposób cywilizowany. Projekt ustawy o referendum w tej sprawie Havel przedstawił 5 marca 1991 r. Zgromadzeniu Federalnemu. Odbycie referendum zapowiedział w wystąpieniu telewizyjnym 14 marca. Na wniosek Havla 18 lipca Zgromadzenie uchwaliło ustawę umożliwiającą rozpisanie referendum, a 5 listopada ustawę o trybie jego przeprowadzenia. Referendum miało odbyć się w grudniu. Zgromadzenie odrzuciło jednak projekty pytania do referendum (13 XI), wskutek czego grudniowy termin upadł. Odroczyło także (12 XII) rozpatrywanie prezydenckich projektów: 1) wzmocnienia uprawnień konstytucyjnych prezydenta, 2) wniesienia poprawek do ustawy o referendum, umożliwiających jego rozpisanie z inicjatywy prezydenta lub na wniosek 7% wyborców w każdej z republik. Petycję do Zgromadzenia popierającą projekty V. Havla podpisało około 2,5 mln obywateli – szósta część ogółu mieszkańców obu republik[36]. Prezydenckie projekty zinterpretowane zostały w Zgromadzeniu Federalnym jako początek „drugiej rewolucji", tym razem skierowanej przeciwko parlamentowi.

---

[34] Ibidem, s. 42 - 43 oraz 103 - 107.

[35] Ibidem, s. 102.

[36] Ibidem, s. 103, 106 - 107; **T. Oleś**, op. cit., s. 16.

Prezydencką inicjatywę referendum podchwyciła grupa studentów czeskich i słowackich. W dniu 22 listopada 1991 r. zaproponowali oni poprzez telewizję, aby obywatele CSRF, którzy pragną pozytywnie odpowiedzieć na pytanie „czy chcesz żyć we wspólnym państwie jako demokratycznej federacji dwóch równoprawnych republik?", zapalili w dniu 24 listopada po głównym wydaniu dziennika telewizyjnego dwie dodatkowe 100-watowe żarówki. Bezpośrednia transmisja telewizyjna z Centrum Dyspozycji Mocy ujawniła, że pozytywnej odpowiedzi na postawione pytanie udzieliło ponad 2 750 000 gospodarstw domowych. Ponieważ w skład statystycznego gospodarstwa domowego wchodzą dwie dorosłe osoby, telewizyjny happening wykazał, że za utrzymaniem wspólnego państwa opowiedziała się ponad połowa z 10 mln obywateli uprawnionych do głosowania. Badania opinii publicznej przeprowadzone wiosną 1992 r. wykazały, że przeciwnikami podziału federacji było ponad 80% respondentów w obu republikach[37].

Spór o formę państwa rozgorzał wiosną 1992 r. podczas kampanii wyborczej do parlamentów federacji i obu republik. ODS V. Klausa zakładała w swym programie odejście od wcześniejszych ustaleń decentralizacyjnych i budowę „funkcjonalnej federacji". Z kolei HZDS V. Mecziara proklamował hasło konfederacji, a więc dalszego rozluźnienia struktury państwa. Hasło to miało na Słowacji znaczne poparcie społeczne. Jak najszybszego rozdzielenia państwa – oprócz drobniejszych ugrupowań nacjonalistycznych – domagała się SNS. W rezultacie wyborów 5 - 6 czerwca w skład koalicji rządzących obu republik weszły partie domagające się otwarcie rozpadu federacji. W parlamencie czeskim była to ODA, w słowackim – SNS. Uzyskały one wpływ na politykę obu rządów[38].

Reprezentaci zwycięskich partii ODS i HZDS na spotkaniu w dniu 19 czerwca 1992 r. w sprawie konstrukcji rządu federalnego, wskutek nie rozstrzygniętych kontrowersji co do kompetencji organów federalnych, zawarli porozumienie przewidujące szybki zanik organów federacji i powstanie dwóch niezależnych państw. Odrzucili tym samym możliwość rozstrzygnięcia tej kwestii w drodze referendum. Do rządu federalnego desygnowani zostali politycy mniej znaczący, a jego zadania, podobnie jak zadania Zgromadzenia Federalnego, zostały ograniczone do realizacji narzuconego programu rozdzielenia federacji[39]. Dnia 26 sierpnia premierzy obu republik V. Klaus i V. Mecziar złożyli oświadczenie o powstaniu dwóch niezależnych państw z dniem 1 stycznia 1993 r.

Deklarację o suwerenności Słowacji Słowacka Rada Narodowa ogłosiła już 27 lipca. Dnia 3 września uchwaliła ona konstytucję Republiki Słowackiej (Czeska Rada Narodowa uchwaliła konstytucję Republiki Czeskiej 16 grudnia). Oznaczało to faktyczny rozpad federacji. Od jesieni rządy obu republik rozwijały samodzielną aktywność międzynarodową, zabiegając o uznanie i zrozumienie dla podziału

---

[37] **A. Jagodziński**, Żarówkowe referendum, „Gazeta Wyborcza" z 26 XI 1991; **T. Oleś**, op. cit., s. 17. Por. także **T. S. Szayna**, Rozpad Czecho-Słowacji (kilka uwag o jego konsekwencjach), „Sprawy Międzynarodowe" 1993, nr 1, s. 55.

[38] **T. Oleś**, op. cit., s. 17 - 18.

[39] Ibidem, s. 18 - 19.

CSRF, którego akceptacja za granicą była bardzo słaba. Oba rządy podczas trzech jesiennych spotkań podpisały również blisko 30 umów, stanowiących podstawę stosunków wzajemnych obu państw od 1 stycznia 1993 r. Ustawę o rozwiązaniu CSRF z dniem 31 grudnia 1992 r. Zgromadzenie Federalne uchwaliło 25 listopada 1992 r. najmniejszą możliwą większością głosów. Na jej podstawie z końcem 1992 r. przestały istnieć wszystkie federalne organy, instytucje i organizacje. Oba państwa stały się w równym stopniu sukcesorami czechosłowackich umów międzynarodowych.

W Czechach akceptacja społeczna dla rozpadu federacji była znacznie mniejsza aniżeli na Słowacji. Wszakże Czechy zyskały podwójnie: 1) odłączenie od słabiej gospodarczo rozwiniętej Słowacji spowodowało automatycznie podniesienie się podstawowych wskaźników ekonomicznych Czech; 2) dotychczasowy spór CSRF z Węgrami o status mniejszości węgierskiej i o budowę kompleksu hydroenergetycznego na Dunaju stał się sporem węgiersko-słowackim.

Uwagi końcowe

W procesie przebudowy ustroju politycznego Czechosłowacji można wyróżnić dwie fazy. Pierwszą zapoczątkowała „aksamitna rewolucja", a zakończyło rozbicie OF i VPN. Jej przedział czasowy mieści się w okresie listopad 1989 r. – luty-kwiecień 1991 r. W tej fazie zostały podjęte zasadnicze reformy polityczne zmierzające ku zbudowaniu demokratycznego państwa prawnego. W tej fazie upadła hegemonia KPCz, zakończył się pierwszy etap budowy systemu wielopartyjnego oraz odbyły się pierwsze demokratyczne wybory parlamentarne. W tym czasie zostały również podjęte reformy gospodarcze. Nabrały one tempa od jesieni 1990 r.

Rozbicie OF i VPN otwarło drugą fazę transformacji ustrojowej CSRF. Jej kres wyznaczyły decyzje o rozpadzie federacji podjęte w połowie 1992 r. W tej fazie polaryzacja sceny politycznej zdestabilizowała Zgromadzenie Federalne i okazała się destrukcyjna dla państwa. Rozdrobniony politycznie parlament utracił zdolność kontynuowania reform. Dowodem wejścia Zgromadzenia w stan impasu politycznego okazała się jego niezdolność do podjęcia decyzji umożliwiających przeprowadzenie referendum w sprawie przyszłości federacji. W rezultacie w końcu 1991 r. CSRF znalazła się po raz drugi – jak w końcu 1990 r. – w obliczu kryzysu konstytucyjnego. Wobec niemożności porozumienia się głównych sił politycznych co do nowej formuły federacji ratunkiem okazała się dwuletnia kadencja organów przedstawicielskich. Układ sił politycznych i ich koncepcji w nowo wybranych parlamentach republikańskich sprawił, że rozpad federacji stał się nieuchronny. Na dobro tych sił trzeba zapisać, że proces tego rozpadu miał – mimo niewątpliwych napięć – charakter „aksamitny", co niesłychanie korzystnie wyróżniło CSRF w porównaniu z rozpadem federacji radzieckiej i jugosłowiańskiej.